

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

САВЧУК Тетяна Іванівна

УДК 343.985

**ПОПЕРЕДНЯ ПЕРЕВІРКА ПЕРВИННОГО МАТЕРІАЛУ
ПРО ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ У СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор
Волобуєв Анатолій Федотович,
Полтавський інститут економіки і
права Відкритого міжнародного
університету розвитку людини «Україна»,
професор кафедри правознавства.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Лисенко Володимир Васильович,
Національний університет
Державної податкової служби України,
перший заступник начальника науково-дослідного
центру з проблем оподаткування;

кандидат юридичних наук, доцент
Даньшин Максим Валерійович,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
заступник декана з наукової роботи.

Захист відбудеться 22 березня 2011 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий 22 лютого 2011 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Р. С. Мельник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах ринкової економіки дедалі більшого значення набувають питання боротьби з економічною злочинністю. Однією з актуальних проблем на сьогодні є своєчасне та обґрунтоване порушення кримінальних справ про економічні злочини та забезпечення ефективного розслідування. Проблеми у виявленні економічних злочинів та збиранні первинного матеріалу, який був би достатнім для обґрунтованого порушення кримінальної справи, виникали і раніше. У сучасних умовах це завдання ще більше ускладнилося, що пов'язано з новими проявами економічних злочинів, трансформацією механізму їх учинення (утворення фіктивних підприємств, укладення фіктивних господарських договорів, використання підроблених бухгалтерських і банківських документів, комп'ютерних технологій тощо). Зараз типовими є ситуації, коли економічний злочин зовні подібний до цивільно-правової угоди і виглядає як невиконання договірних зобов'язань. Тому для того, щоб розрізнити цивільно-правовий спір і злочин у стадії порушення кримінальної справи, первинний матеріал повинен містити певні документи та інші відомості.

Проблема збирання і перевірки первинних матеріалів про злочин у стадії порушення кримінальної справи на даний час є малодослідженою у кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі. Окремо їй була присвячена тільки робота В. В. Степанова «Попередня перевірка первинних матеріалів про злочин» (Саратов, 1972 р.), яка мала загальний характер з акцентом на процесуальному аспекті порушення кримінальної справи. Слідчо-судова практика останнім часом внесла суттєві корективи, змінила тлумачення окремих положень, викладених у названій роботі, і поставила на порядок денний розгляд проблеми оцінки первинних матеріалів та взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в межах методик розслідування злочинів окремих видів. Необхідність дослідження цих питань з криміналістичної точки зору обумовлена тим, що характер і якість первинного матеріалу про злочин по суті визначають особливості слідчих ситуацій, які виникають відразу після порушення кримінальної справи.

Аналіз первинних матеріалів є особливо актуальним стосовно економічних злочинів і посідає важливе місце в розумовій діяльності слідчого в стадії порушення кримінальної справи. Про визнання цього свідчить включення питань оцінки первинних матеріалів про злочини до структури окремих методик у навчальних криміналістичних виданнях останніх років. Однак очевидно, що ця проблема потребує більш глибокого висвітлення, що і дає підстави для вибору її як предмета дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження відповідає основним положенням Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767, та основним

положенням Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 років, затверджених наказом МВС України від 5 липня 2004 р. № 75. Тема дослідження відповідає тематиці рекомендованих Академією правових наук України пріоритетних напрямків розвитку правової науки на 2005–2010 роки (постанова № 2/04-2 від 18 червня 2004 р.) та Пріоритетним напрямкам наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006–2010 роки, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 12 грудня 2005 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення основі аналізу та узагальнення слідчої практики, вивчення нормативних актів та літературних джерел основних положень попередньої перевірки первинного матеріалу про економічні злочини на стадії порушення кримінальної справи. Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні завдання:

- визначити особливості механізму вчинення економічних злочинів, що впливають на прийняття рішення про порушення кримінальної справи;
- висвітлити особливості протидії виявленню економічних злочинів;
- розкрити проблемні питання виявлення ознак економічних злочинів і збирання первинного матеріалу оперативними підрозділами;
- проаналізувати процес виявлення ознак економічних злочинів контролюючими органами;
- з'ясувати проблемні питання виявлення ознак економічних злочинів при проведенні розслідування у кримінальних справах
- розробити перелік документів, які мають бути належним чином оформлені для порушення кримінальної справи про економічні злочини;
- сформулювати рекомендації щодо оцінки первинних матеріалів про економічні злочини;
- висвітлити особливості повернення первинного матеріалу на додаткову перевірку;
- розкрити особливості взаємодії слідчого та оперативного працівника на стадії порушення кримінальної справи про економічний злочин.

Об'єктом дисертаційного дослідження є злочинна діяльність, яка здійснюється під прикриттям законної господарської діяльності, а також діяльність правоохоронних органів щодо виявлення таких злочинів і відповідні правовідносини.

Предметом дослідження є попередня перевірка первинного матеріалу про економічні злочини у стадії порушення кримінальної справи.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження застосовувався загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, відповідно до якого всі явища розглядаються у

взаємозв'язку, в єдності їх соціального змісту і юридичної форми. Також використано спеціальні наукові методи дослідження:

– методи логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія тощо) – під час дослідження нормативних актів, матеріалів кримінальних справ, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять до предмета дослідження;

– історичний метод – під час дослідження розвитку наукової думки щодо окремих питань методики розслідування (підрозділи 1.1, 1.2, 3.2);

– системно-структурний метод – під час дослідження елементів механізму вчинення економічних злочинів (підрозділ 1.2);

– порівняльно-правовий метод – під час зіставлення наукових досліджень та концепцій, положень нормативних актів (розділи 1 та 2, підрозділи 3.2, 3.3);

– соціологічні методи – під час збирання додаткової інформації про механізм учинення економічних злочинів та особливості їх виявлення і розслідування (анкетування).

У процесі дослідження проаналізовано закони та підзаконні нормативні акти, що регулюють діяльність правоохоронних і контролюючих органів. Було використано також роботи вчених у сфері кримінального, кримінально-процесуального, фінансового права, оперативно-розшукової діяльності та інших галузей знань.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали 103 кримінальних справ про вчинення економічних злочинів, розглянутих судами у 2004–2010 роках. Проведено анкетування слідчих ОВС та прокуратури, оперуповноважених ДСБЕЗ, УБОЗ МВС України (117 осіб).

Одержані в ході дослідження наукові результати ґрунтуються на працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики, кримінального процесу, кримінології, кримінального та фінансового права, оперативно-розшукової діяльності: Ю. М. Белозьорова, Л. В. Бертовського, Д. І. Беднякова, Р. С. Белкіна, В. В. Білоуса, А. Ф. Волобуєва, В. М. Григор'єва, І. М. Даньшина, М. В. Даньшина, О. М. Джужі, Г. О. Душейка, В. С. Зеленецького, Г. Г. Зуйкова, О. Г. Кальмана, В. М. Карагодіна, В. П. Корж, А. Г. Корчагіна, В. М. Куркіна, А. М. Кустова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгіна, Г. А. Матусовського, Є. М. Моїсеєнка, Д. Й. Никифорчука, В. О. Образцова, В. В. Пивоварова, Е. Сатерленда, Б. Свенсона, В. В. Степанова, Р. Л. Степанюка, В. М. Тертишника, В.Ю. Шепітька, Л. І. Щербини, М. П. Яблокова, П. С. Яні тощо.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що робота є першим комплексним монографічним дослідженням попередньої перевірки первинного матеріалу про економічні злочини у стадії порушення кримінальної справи. При цьому були отримані такі результати, що відповідають вимогам наукової новизни:

– дістали подальшого розвитку теоретичні положення щодо механізму економічних злочинів, зокрема визначено їх особливості, які впливають на порушення кримінальної справи і проведення

досудового розслідування, а саме: злочин учиняється з використанням правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності; злочин учиняється зазвичай організованими злочинними групами; вчиняються не розрізнені злочини, а комплекси взаємопов'язаних злочинів; технології злочинної діяльності обумовлені факторами підприємницької діяльності та специфічними умовами такої діяльності; дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину відбиваються передусім у різного роду документах; одним із головних елементів механізмів економічних злочинів є конвертація отриманих коштів, що вчиняється, як правило, фіктивними підприємствами;

– дістало подальшого розвитку криміналістичне вчення про протидію виявленню та розслідуванню злочинів, а саме: визначено поняття протидії виявленню злочинів як умисних діянь, спрямованих на приховування, знищення, маскування або фальсифікацію інформації (її носіїв), які здійснюються до виявлення злочину і початку кримінально-процесуальної діяльності. Встановлено характерні особливості протидії виявленню економічних злочинів, які полягають у приховуванні основного злочину шляхом учинення інших злочинів (підпорядкованих);

– уперше виділено два види діяльності, спрямованих на виявлення економічних злочинів (пошукова та кримінально-процесуальна);

– дістали подальшого розвитку положення щодо сутності оперативно-розшукової діяльності з виявлення економічних злочинів, яка включає два етапи виявлення економічних злочинів: 1) пошук та перевірку первинної інформації про економічні злочини; 2) оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальної справи про економічні злочини, – та сформульовано рекомендації для усунення організаційних проблем, які виникають під час виявлення економічних злочинів.;

– удосконалено положення щодо виявлення слідчим під час розслідування кримінальної справи ознак нових злочинів, яке здійснюється двома способами: 1) під час проведення слідчих та процесуальних дій; 2) під час аналізу та оцінки даних у кримінальній справі;

– уточнено перелік документів, які мають бути складені на час порушення кримінальної справи про економічні злочини. До переліку первинних документів повинні входити: документи, що містять привід для порушення кримінальної справи; пояснення, отримані в ході проведеної перевірки; документи, в яких відбито обставини вчинення злочину (оригінали або копії); матеріали спеціальних перевірок (ревізій); інші документи, в яких може міститись інформація про обставини вчиненого злочину;

– удосконалено рекомендації щодо особливостей аналізу та оцінки первинних матеріалів про економічні злочини у стадії порушення кримінальної справи;

– дістали подальшого розвитку положення щодо повернення первинних матеріалів на додаткову перевірку, зокрема сформульовано поняття додаткової перевірки первинної інформації та визначено рівні, на яких можливе повернення первинних матеріалів на таку перевірку;

– дістали подальшого розвитку питання щодо особливостей взаємодії слідчого та оперативного працівника на стадії порушення кримінальних справ про економічні злочини, що стосуються їх спільної роботи під час порушення оперативно-розшукових справ та спільного аналізу первинних матеріалів про злочини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

– безпосередньо працівниками правоохоронних органів під час виявлення та досудового розслідування економічних злочинів (акт впровадження результатів дослідження в практичну діяльність працівників ГУ МВС України в Харківській області від 16 грудня 2010 р.);

– у правотворчій діяльності з метою вдосконалення окремих положень відомчих нормативних актів;

– у наукових дослідженнях з методики розслідування економічних злочинів;

– при викладанні навчального курсу криміналістики і спеціальних курсів з розслідування окремих видів та груп злочинів (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 22 грудня 2010 р.).

Апробація результатів дослідження. Висновки та рекомендації, які містяться в роботі, оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку (м. Суми, 17–18 травня 2008 р.), науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Харків, 24 травня 2008 р.) та «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Харків, 23 травня 2009 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано три статті у виданнях, які включені ВАК України до переліку фахових видань з юридичних наук, і три публікації тез доповідей, у яких висвітлено основні положення дисертаційного дослідження.

Структура дисертації. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, п'яти додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок, з них 170 сторінок основного тексту, 5 додатків на 15 сторінках та 22 сторінки списку використаних джерел, який налічує 199 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету і завдання, методологічну основу, розкрито теоретичне і практичне значення та окреслено наукову новизну.

Розділ 1 «Особливості економічних злочинів, що впливають на порушення кримінальної справи» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття економічних злочинів та їх види»* на основі аналізу праць науковців різних галузей юридичної науки зроблено висновок, що поняття економічних злочинів може розглядатися в трьох аспектах: кримінально-правовому, кримінологічному та криміналістичному. Зазначено, що під економічними злочинами в криміналістичному аспекті розуміють корисливі злочини, які вчиняються у сфері господарювання під прикриттям законної діяльності як особами, що безпосередньо займаються господарською діяльністю, так і особами, що здійснюють контроль за цією діяльністю.

Звернуто увагу на те, що економічні злочини мають комплексний характер – включають у свою структуру основні та підпорядковані злочини, що надає їм характеру злочинної діяльності певної групи осіб. Ця обставина суттєво впливає на побудову методик розслідування таких злочинів і потребує врахування субординаційних зв'язків між окремими їх класифікаційними групами (основними і підпорядкованими), визначення відповідних тактичних завдань розслідування та засобів їх вирішення.

Зроблено висновок, що такий підхід дозволяє вдосконалити структуру методики розслідування злочинів, які становлять технології злочинної діяльності (розширюється предмет доказування), конкретизувати слідчі ситуації, а також надасть можливість виявити залежність не тільки між елементами криміналістичної характеристики окремого виду злочинів, але й між елементами інших видів злочинів, які утворюють злочинну технологію.

У *підрозділі 1.2 «Особливості механізму вчинення економічних злочинів та їх відображення в навколишній обстановці»* акцентовано увагу на тому, що визначення особливостей механізму економічних злочинів прямо залежить від характерних ознак економічних злочинів. Указано, що під механізмом економічних злочинів розуміють систему процесів взаємодії його елементів, обумовлену комплексним характером учинення, високою організованістю злочинів та використанням ними статусу підприємницької діяльності.

Відзначено, що особливості механізму економічних злочинів полягають у наступному: використовується правовий статус суб'єктів підприємницької діяльності; злочини вчиняються зазвичай організованими злочинними групами; вчиняються не окремі злочини, а комплекси взаємопов'язаних злочинів; технології злочинної діяльності обумовлені факторами підприємницької діяльності та специфічними умовами такої діяльності; дії злочинців із підготовки, вчинення і приховування злочину відбиваються передусім у різного роду документах; одним із головних

елементів механізмів економічних злочинів є легалізація отриманих коштів, яка здійснюється з використанням фіктивних підприємств.

У **підрозділі 1.3 «Маскування економічних злочинів та протидія їх виявленню (постзлочинна діяльність)»** вказано, що в сучасних умовах протидія правоохоронним органам починається на стадії підготовки і вчинення злочинів, охоплює стадію розслідування і судового розгляду, а також продовжується на стадії виконання вироку суду. Зроблено висновок, що протидія виявленню злочину – це умисні дії, спрямовані на приховування, знищення, маскування або фальсифікацію інформації (її носіїв), які здійснюються до виявлення злочину і початку кримінально-процесуальної діяльності.

Суб'єкти протидії поділяються на дві групи: 1) члени організованої злочинної групи, які безпосередньо заінтересовані у протидії виявленню та розслідуванню злочинів; 2) особи, які здійснюють протидію під впливом членів організованої злочинної групи, а саме шляхом погроз, залякування, підкупу та іншими можливими способами (свідки, потерпілі, корумповані посадові особи правоохоронних органів, інших державних структур, слідчі, дізнавачі, прокурори, судді, експерти, спеціалісти та інші особи, причетні до розслідування).

Характерною особливістю протидії виявленню економічних злочинів є приховування основного злочину шляхом учинення інших злочинів (підпорядкованих), що суттєво впливає на діяльність оперативно-розшукових і слідчих підрозділів. Зазвичай для приховання економічних злочинів учиняються, наприклад, такі злочини, як фіктивне підприємництво; легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, набутих злочинним шляхом; доведення підприємства до банкрутства; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут та використання підроблених документів; фіктивне банкрутство; незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення, а також злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж.

Розділ 2 «Виявлення ознак економічних злочинів і збирання первинного матеріалу» складається з трьох підрозділів. Автор розрізняє два види діяльності, спрямованої на виявлення економічних злочинів: а) *пошукову діяльність* (діяльність оперативно-розшукових підрозділів, спрямована на виявлення ознак економічних злочинів; діяльність контролюючих органів, у процесі якої виявляються ознаки економічних злочинів); б) *кримінально-процесуальну діяльність* (діяльність із перевірки заяв та повідомлень про злочини; безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим у ході розслідування кримінальної справи).

У **підрозділі 2.1 «Оперативно-розшукова діяльність та її значення у виявленні економічних злочинів»** вказано, що оперативно-розшукова діяльність складається з двох етапів виявлення економічних злочинів: 1) пошук та перевірка первинної інформації про економічні злочини;

2) оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальної справи про економічні злочини.

Акцентовано увагу на тому, що оперативні підрозділи органів внутрішніх справ поряд із проведенням цілеспрямованого пошуку первинної інформації про ознаки злочинів здійснюють дослідчу (попередню) перевірку заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини, в якій також наявні елементи пошукової діяльності. Окрім того, з огляду на особливості економічних злочинів, процес виявлення економічних злочинів продовжується також і на стадії розслідування кримінальної справи. Тому організація ефективного оперативного супроводження має важливе значення для розслідування економічних злочинів та вирішення завдань кримінально-процесуального законодавства.

Також на основі аналізу наукової літератури, слідчо-судової практики, анкетування працівників правоохоронних органів сформульовано рекомендації для усунення організаційних проблем, які виникають під час виявлення економічних злочинів.

У підрозділі 2.2 *«Виявлення ознак економічних злочинів при проведенні перевірок і ревізій контролюючими органами»* відзначено, що зазвичай виявлення ознак економічних злочинів без застосування спеціальних економічних знань становить значні труднощі або взагалі виявляється неможливим. Тому ревізія, проведена за відомчим планом або за зверненнями правоохоронних органів, є дієвим способом викриття злочинів. Вона виступає, по-перше, як засіб виявлення злочинів; по-друге, як засіб перевірки інформації про злочин і, по-третє, як засіб збирання доказової інформації. Перелік матеріалів ревізії, які повинні передаватись до правоохоронних органів для прийняття відповідного рішення, передбачений відомчими нормативними актами.

Виділено два види ревізій за зверненнями правоохоронних органів: 1) ревізії за постановою слідчого чи прокурора, винесеною в ході розслідування кримінальної справи; 2) ревізії за дорученням керівників органів прокуратури, МВС, СБУ, податкових інспекцій. За постановою слідчого чи прокурора, винесеною в ході розслідування кримінальної справи, проводяться позапланові виїзні ревізії як на підконтрольних органам ДКРС об'єктах, так і на невідконтрольних. За дорученням керівників органів прокуратури, МВС, СБУ, податкових інспекцій проводяться як планові, так і позапланові виїзні ревізії, але тільки на підконтрольних органам ДКРС об'єктах.

У підрозділі 2.3 *«Виявлення ознак економічних злочинів при проведенні розслідування у кримінальних справах»* звернуто увагу, що слідчим під час розслідування кримінальних справ виявляється значна частина економічних злочинів. Зокрема, в процесі розслідування кримінальної справи можуть бути виявлені дані, які свідчать: 1) про новий епізод злочинної діяльності підозрюваного (обвинуваченого); 2) про злочин, учинений іншою особою (співучасником); 3) про

інші злочини, за допомогою яких, можливо, відбувалась підготовка або приховання основного злочину.

Визначено, що виявлення ознак нових злочинів здійснюється двома способами: 1) під час проведення слідчих та процесуальних дій; 2) під час аналізу та оцінки даних у кримінальній справі. Виявлення ознак нових злочинів під час проведення слідчих та процесуальних дій – це практична діяльність слідчого, яка здійснюється в ході слідчої чи іншої процесуальної дії поряд зі збиранням та перевіркою доказів у розслідуваній кримінальній справі. Виявлення ознак нових злочинів під час аналізу та оцінки даних у кримінальній справі – це розумова діяльність слідчого, спрямована на дослідження різного роду інформації, отриманої в процесі слідчих та процесуальних дій; наданої оперативно-розшуковими підрозділами тощо.

Зроблено висновок, що запорукою об'єктивного та повного встановлення всіх обставин справи є глибокий аналіз та оцінка наявних документів. Тому для покращення показників роботи слідчому необхідно володіти початковими економічними знаннями. У процесі аналітичної діяльності з огляду на специфічність слідів економічних злочинів слідчий може використовувати власні знання у сфері економіки, життєвий досвід, самостійно вивчати спеціальну літературу, а також залучати спеціалістів.

Указано, що у випадку, якщо в ході розслідування кримінальної справи виявлено ознаки нових злочинів, повинно прийматися рішення про порушення нової кримінальної справи. У такому випадку кримінально-процесуальне законодавство передбачає два варіанти подальшого проведення розслідування: 1) об'єднання нової кримінальної справи з розслідуваною; 2) виділення нової кримінальної справи в окреме провадження.

Розділ 3 «Засоби перевірки первинного матеріалу про економічні злочини в стадії порушення кримінальної справи і формування сприятливих слідчих ситуацій» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 3.1 «Вимоги, що пред'являються до первинного матеріалу при порушенні кримінальної справи»* відзначено, що матеріали попередньої перевірки оцінюються з точки зору наявності в них ознак економічних злочинів та їх достатності для порушення кримінальної справи. Склад первинних документів щодо економічних злочинів залежить від виду вчиненого злочину, сфери діяльності, в якій він учинений, та інформації, яка стала приводом для порушення кримінальної справи.

На основі аналізу слідчо-судової практики та наукових публікацій визначається типовий перелік документів, які повинні міститись у первинному матеріалі, необхідному для прийняття обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи і забезпечення її судової перспективи:

– документи, що містять привід до порушення кримінальної справи: а) рапорт або супровідний лист оперативного працівника, який безпосередньо виявив ознаки злочину або проводив попередню перевірку за заявою чи повідомленням про економічний злочин; б) письмова заява чи повідомлення (протокол усної заяви) потерпілої сторони про факт вчинення стосовно неї чи її підприємства протиправних дій; в) лист із контролюючих органів, які в ході проведення планових перевірок та ревізій виявили порушення, що мають ознаки економічних злочинів;

– пояснення, отримані в ході проведеної перевірки: а) докладні письмові пояснення від потерпілої сторони про факт протиправної діяльності та заподіяну шкоду; б) письмові пояснення свідків про обставини протиправних діянь; в) пояснення запідозреної у вчиненні економічного злочину особи (осіб);

– документи, в яких відбиваються обставини вчинення злочину: а) оригінали або копії документів, які визначають правове становище підприємства, якому заподіяно шкоду протиправними діями; б) оригінали або копії документів, які визначають правове становище підприємства, що було використане для вчинення злочину; в) підроблені документи, які підтверджують злочинні дії; г) документи, які засвідчують невиконання взятих підприємством зобов'язань; д) документи, що засвідчують розмір матеріальної шкоди, спричиненої злочином; е) оригінали або копії справжніх документів, що відображають фінансово-господарську діяльність підприємства, використаного для вчинення злочину; є) документи, що визначають посадовий статус службових осіб, які запідозрені у вчиненні протиправних дій;

– матеріали спеціальних перевірок: а) матеріали ревізій та перевірок, що надійшли від контролюючих органів, – як тих, які були проведені згідно з планом і в ході яких були виявлені порушення, так і тих, які проводилися з ініціативи правоохоронного органу; б) матеріали попередніх перевірок та ревізій фінансово-господарської діяльності підприємства, що використане для вчинення злочину; в) матеріали зустрічних перевірок підприємств, які мали взаємозв'язки з підприємством, що перевіряється; г) матеріали внутрішніх перевірок підприємств, установ та організацій, за результатами яких були виявлені ознаки протиправних діянь;

– інші документи, в яких може міститись інформація про обставини вчиненого злочину: нормативні акти, положення яких були порушені; запити до наглядових чи статистичних органів, звернення, листи, чорнові записи тощо.

Акцентовано увагу на тому, що під час оцінювання первинних матеріалів про економічні злочини, зважаючи на те, що їх учинення завжди пов'язане з використанням легальних форм господарської діяльності, а зовні вони мають вигляд фінансово-господарських операцій, необхідно звернути особливу увагу на відмежування кримінально-караних діянь від адміністративних, цивільно-правових та інших діянь.

У підрозділі 3.2 «Повернення первинного матеріалу на додаткову перевірку» відзначено, що за результатами оцінки первинних матеріалів про економічні злочини слідчим приймається відповідне рішення: якщо слідчий упевниться в повноті, достовірності, а отже, і в достатності матеріалів для обґрунтованого порушення кримінальної справи, то приймається рішення про її порушення; якщо ж склад представлених матеріалів не є достатнім для прийняття обґрунтованого рішення, то вони можуть бути повернуті на додаткову перевірку.

Виділено декілька рівнів, на яких відбувається повернення матеріалів на додаткову перевірку: 1) повернення матеріалів начальником оперативного підрозділу оперативному працівникові; 2) повернення матеріалів слідчим до оперативного підрозділу; 3) повернення матеріалів прокурором на додаткову перевірку; 4) повернення матеріалів судом для додаткової перевірки. Тобто повернення матеріалів на додаткову перевірку може відбуватися в межах відомчого контролю, прокурорського нагляду та судового контролю.

Зроблено висновок, що додатковою перевіркою первинних матеріалів можна вважати діяльність уповноважених органів, які здійснювали попередню перевірку або на яких покладено законом такий обов'язок, котра полягає в доопрацюванні матеріалів та усуненні недоліків з метою встановлення такої сукупності даних, яка була б достатньою для законного та обґрунтованого порушення кримінальної справи.

У підрозділі 3.3 «Сумісний аналіз слідчим і оперативним працівником первинного матеріалу про злочин» зазначено, що ключовим питанням обґрунтованого порушення кримінальної справи і забезпечення судової перспективи є взаємодія слідчого з оперативними підрозділами (органом дізнання). Це відбувається, по-перше, на стадії порушення кримінальної справи, під час здійснення попередньої перевірки інформації про злочин; по-друге – на стадії досудового розслідування. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на стадії попередньої перевірки матеріалів ефективно впливає на якість та повноту первинного матеріалу, а отже, і на своєчасність та обґрунтованість порушення кримінальної справи та формування сприятливої слідчої ситуації.

Такі форми взаємодії на стадії порушення кримінальної справи, як спільна робота оперативного співробітника і слідчого під час порушення оперативно-розшукових справ щодо осіб, які вчиняють економічні злочини, та спільний аналіз первинних матеріалів про злочин у стадії порушення кримінальної справи, мають особливо важливе практичне значення для роботи правоохоронних органів у виявленні та розслідуванні злочинів. Найефективніше ця робота виконується за умови своєчасного створення слідчо-оперативних груп.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється у формулюванні принципово важливих положень щодо попередньої перевірки первинного матеріалу про економічні злочини у стадії порушення кримінальної справи, а саме:

1. Економічні злочини вчиняються у сфері господарювання під прикриттям законної діяльності як особами, що безпосередньо займаються господарською діяльністю, так і особами, що здійснюють контроль за цією діяльністю. На порушення кримінальної справи і проведення досудового слідства суттєво впливають: використання правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності; вчинення організованими групами осіб; вчинення комплексів взаємопов'язаних злочинів; обумовленість технологій злочинної діяльності факторами підприємництва та специфічними умовами цієї діяльності; відображення дій злочинців насамперед у різного роду документах; використання фіктивних підприємств для легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

2. Фактором, який суттєво впливає на порушення кримінальної справи і досудове розслідування, є протидія, що являє собою умисні дії, спрямовані на приховування, знищення, маскування або фальсифікацію інформації (її носіїв), які здійснюються до виявлення злочину і початку кримінально-процесуальної діяльності. Характерною особливістю протидії виявленню економічних злочинів є приховування основного злочину шляхом учинення інших (підпорядкованих) злочинів (фіктивне підприємництво; легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, набутих злочинним шляхом; доведення підприємства до банкрутства; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут та використання підроблених документів; фіктивне банкрутство тощо).

3. Виявлення економічних злочинів відбувається за допомогою: а) *пошукової діяльності*, яка включає діяльність оперативно-розшукових підрозділів та діяльність контролюючих органів; б) *кримінально-процесуальної діяльності*, яка включає діяльність із перевірки заяв і повідомлень про злочини, та безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим у ході розслідування кримінальної справи.

Оперативно-розшукова діяльність складається з двох етапів виявлення економічних злочинів: 1) пошук та перевірка первинної інформації про економічні злочини; 2) оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальної справи про економічні злочини.

Для усунення організаційних проблем, які виникають під час виявлення економічних злочинів, вважаємо за доцільне: для розслідування економічних злочинів створювати слідчо-оперативні групи; на етапі збирання первинної інформації залучати слідчих для надання консультативної допомоги оперативним працівникам; включати до складу слідчо-оперативних груп працівників із досвідом роботи у справах про економічні злочини; здійснювати спільне (узгоджене) планування

оперативно-розшукових і слідчих дій; доручати розкриття та розслідування економічних злочинів, до яких можуть бути причетні посадові особи органів влади та правоохоронних органів, центральним підрозділам МВС із метою усунення протидії на місцевому рівні; у системі професійної підготовки (підвищення кваліфікації) проводити заняття з методики розслідування економічних злочинів на основі обміну досвідом.

4. Виявлення економічних злочинів завжди потребує застосування спеціальних економічних знань. Тому дієвим способом є проведення ревізій. Ревізія виступає, по-перше, як засіб виявлення злочинів; по-друге, як засіб перевірки інформації про злочин; по-третє, як засіб збирання доказової інформації.

5. Оскільки на стадії порушення кримінальної справи неможливо виявити всю систему вчинених злочинів (комплексів злочинів), то відповідна пошукова діяльність здійснюється і на стадії досудового розслідування безпосередньо слідчим. Виявлення слідчим ознак нових злочинів здійснюється двома способами: 1) шляхом аналізу та оцінки даних у кримінальній справі та їх порівняння з типовими технологіями злочинної діяльності; 2) шляхом проведення слідчих дій, спрямованих на виявлення і доказування взаємно пов'язаних злочинів.

6. Склад первинних документів щодо економічних злочинів залежить від виду вчиненого злочину, сфери діяльності, у якій учинено злочин, та інформації, яка стала приводом для порушення кримінальної справи. До такого переліку мають обов'язково входити: документи, що містять привід для порушення кримінальної справи; пояснення, отримані в ході проведеної перевірки; документи, в яких відбиваються обставини вчинення злочину (оригінали або копії); матеріали спеціальних перевірок (ревізій); інші документи, в яких може міститись інформація про обставини вчиненого злочину.

7. У стадії порушення кримінальної справи матеріали попередньої перевірки оцінюються з точки зору наявності в них ознак економічних злочинів та їх достатності для порушення кримінальної справи. Під час оцінювання первинних матеріалів про економічні злочини, зважаючи на те, що їх учинення завжди пов'язане з використанням легальних форм господарської діяльності і зовні вони мають вигляд фінансово-господарських операцій, необхідно звертати особливу увагу на відмежування кримінально-караних діянь від адміністративних, цивільно-правових та інших правопорушень. Слідчий передусім оцінює: джерело інформації (законність його походження, належність до події ймовірного злочину); зміст інформації (повноту та достовірність, точність відображення обставин події, що досліджується; наявність та відсутність суперечностей між інформацією, отриманою з різних джерел); методи отримання такої інформації (правомірність та надійність цих методів). За наявності обґрунтованих сумнівів у повноті й достовірності, а отже, і достатності матеріалів для обґрунтованого порушення кримінальної справи, слідчий може прийняти рішення про їх повернення на додаткову перевірку.

8. Повернення матеріалів на додаткову перевірку можливе на кількох рівнях: 1) повернення матеріалів начальником оперативного підрозділу оперативному працівникові; 2) повернення матеріалів слідчим до оперативного підрозділу; 3) повернення матеріалів прокурором на додаткову перевірку; 4) повернення матеріалів судом для додаткової перевірки. Тобто повернення матеріалів на додаткову перевірку може відбуватися в межах відомчого контролю, прокурорського нагляду та судового контролю.

9. Співпраця слідчого з оперативними працівниками під час виявлення та розслідування економічних злочинів повинна починатись на стадії перевірки первинного матеріалу та порушення кримінальної справи, адже саме повнота і зміст первинного матеріалу багато в чому визначають характер слідчої ситуації, в якій буде проводитись розслідування кримінальної справи, і тривати постійно протягом усього провадження у кримінальній справі, що буде запорукою успішного розслідування та визначення перспективи даної кримінальної справи в суді. Особливо важливе практичне значення для роботи правоохоронних органів у виявленні та розслідуванні економічних злочинів мають такі форми взаємодії, як спільна робота оперативного співробітника і слідчого під час порушення оперативно-розшукових справ щодо осіб, які вчиняють економічні злочини, та спільний аналіз первинних матеріалів про злочин у стадії порушення кримінальної справи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Савчук Т. І. Про поняття економічних злочинів та їх види / Т. І. Савчук // Право і Безпека. – 2009. – № 1. – С. 71–76.

2. Савчук Т. І. Про протидію виявленню економічних злочинів / Т. І. Савчук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 4 (47). – С. 80–86.

3. Савчук Т. І. Про виявлення економічних злочинів / Т. І. Савчук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. 1 (48). – С. 93–99.

4. Савчук Т. І. Про попередню перевірку первинних матеріалів про економічні злочини на стадії порушення кримінальної справи / Т. І. Савчук // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 17–18 травня 2008 р.). Ч. 1. – Суми : Мрія-1, 2008. – С. 229–232.

5. Савчук Т. І. Щодо поняття економічних злочинів та їх класифікації / Т. І. Савчук // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 травня 2008 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 38–41.

6. Савчук Т. І. Про протидію виявленню економічних злочинів / Т. І. Савчук // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 23 травня 2009 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 79–81.

АНОТАЦІЇ

Савчук Т. І. Попередня перевірка первинного матеріалу про економічні злочини у стадії порушення кримінальної справи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2011.

Дисертація є комплексним науковим дослідження проблем попередньої перевірки первинного матеріалу про економічні злочини на стадії порушення кримінальної справи. У роботі міститься низка теоретичних положень і практичних рекомендацій, які сформульовані з урахуванням чинного законодавства України, механізму вчинення економічних злочинів, практики їх виявлення та розслідування і мають елементи наукової новизни.

У дисертації розглянуто поняття та види економічних злочинів, визначено особливості механізму економічних злочинів, які впливають на прийняття рішення про порушення кримінальної справи, а також питання протидії виявленню економічних злочинів. Висвітлено проблемні питання виявлення ознак економічних злочинів і збирання первинного матеріалу, та сформульовано рекомендації щодо оцінки первинного матеріалу про економічні злочини. Розроблено перелік документів, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи про економічні злочини, та сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства та відомчих нормативних актів, які регулюють діяльність правоохоронних і контролюючих органів.

Ключові слова: економічні злочини, механізм економічних злочинів, виявлення економічних злочинів, попередня перевірка первинних матеріалів, оцінка первинних матеріалів.

Савчук Т. И. Предварительная проверка первичного материала об экономических преступлениях в стадии возбуждения уголовного дела. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2011.

Диссертация является комплексным научным исследованием проблем предварительной проверки первичного материала об экономических преступлениях на стадии возбуждения уголовного дела. В работе присутствует ряд теоретических положений и практических рекомендаций, которые сформулированы с учётом действующего законодательства Украины, механизма совершения экономических преступлений, практики их выявления и расследования и содержат элементы научной новизны.

В диссертации рассмотрено понятие и виды экономических преступлений, определены особенности механизма экономических преступлений, которые влияют на принятие решения о возбуждении уголовного дела, а также вопросы противодействия выявлению экономических преступлений.

Выделены виды деятельности, направленные на выявление экономических преступлений: 1) *поисковая деятельность*: а) деятельность оперативно-розыскных подразделений, направленная на выявление признаков экономических преступлений; б) деятельность контролирующих органов, в процессе которой выявляются признаки экономических преступлений; 2) *уголовно-процессуальная деятельность*: а) деятельность по проверке заявлений и сообщений о преступлениях; б) непосредственное выявление признаков экономического преступления следователем в ходе расследования уголовного дела. Отображены проблемные вопросы выявления признаков экономических преступлений и собирания первичного материала.

Сформулированы рекомендации по оценке первичного материала об экономических преступлениях. Указано, что состав первичного материала зависит от вида совершенного преступления, сферы деятельности, в которой оно совершено, а также информации, которая стала поводом к возбуждению уголовного дела. Разработан перечень документов, необходимых для принятия обоснованного решения о возбуждении уголовного дела об экономических преступлениях, и сформулированы предложения к усовершенствованию законодательства и ведомственных нормативных актов, которые регулируют деятельность правоохранительных и контролирующих органов.

Акцентируется внимание на целесообразности совместной оценки первичного материала следователем и оперативным сотрудником на стадии возбуждения уголовного дела.

Ключевые слова: экономические преступления, механизм экономических преступлений, выявление экономических преступлений, предварительная проверка первичных материалов, оценка первичных материалов.

Savchuk T. I. Preliminary Inspection of Primary Materials on Economic Crimes under the Stage of Raising Criminal Case. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics, forensic examination; operative and search activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2011.

This thesis is a comprehensive scientific research of preliminary inspection of primary materials on economic crimes under the stage of raising criminal case. A number of theoretical and practical recommendations which have elements of scientific novelty and formulated on the base of legislation of Ukraine in force, mechanism of committing economic crimes, practice of their detection and investigation are stated in this thesis.

The notion and types of economic crimes are researched; peculiarities of economic crimes' mechanism that affect on the decision of criminal proceedings' initiation, as well as combating economic crime's detection are determined in the thesis. Some problems of detecting factors of economic crimes and gathering primary materials are elucidated; recommendations about evaluation of primary materials on economic crimes are formulated. A list of documents necessary for making reasonable decisions about raising criminal case on economic crimes is developed; some offers concerning improvement of legislation and departmental regulations governing law enforcement and supervisory bodies' activity are formulated.

Key words: economic crimes, economic crimes' mechanism, detection of economic crimes, preliminary inspection of primary materials, evaluation of primary materials.